

# Zoeken naar de dingen die boven zijn

*Heil in een seculiere tijd*

Sake Stoppels, Jan Marten Praamsma  
en Jan Martijn Abrahamse (redactie)

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Ontwerp omslag: Shortlife.nl  
Lay-out binnenwerk: Studio Mol

ISBN 978 90 435 4036 0  
ISBN 978 90 435 4037 7 (e-book)  
NUR 700

[www.kokboekencentrum.nl](http://www.kokboekencentrum.nl)

© 2023 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

# Inhoudsopgave

|             |                                                                                                                                                                         |           |
|-------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>I.</b>   | <b><i>Inleiding op de bundel</i></b>                                                                                                                                    | <b>9</b>  |
| 1.          | Zoeken naar de dingen die boven zijn<br><i>Jan Martijn Abrahamse, Jan Marten Praamsma, Sake Stoppels</i>                                                                | 11        |
| <b>II.</b>  | <b><i>Welzijn en zielenheil:<br/>over geluk, hoop, en de menselijke ziel</i></b>                                                                                        | <b>25</b> |
| 2.          | Heil en de gelukkige mens. Positieve psychologie<br>en het evangelie<br><i>Petronelle Baarda</i>                                                                        | 27        |
| 3.          | Missionaire kerk en zielenheil<br><i>Jan Hoek</i>                                                                                                                       | 41        |
| 4.          | Verlossing van heel de mens. Een interculturele dialoog<br><i>Bosco Bangura en Benno van den Toren</i>                                                                  | 55        |
| 5.          | Toekomstmuziek? Over Gods heil vandaag<br><i>Hans Schaeffer</i>                                                                                                         | 74        |
| 6.          | Verhuizen van de hel naar de hemel. Belichaamde<br>soteriologie in Hart van Vathorst<br><i>Koos Tamminga</i>                                                            | 89        |
| <b>III.</b> | <b><i>Hemel en aarde:<br/>over ecologie, rentmeesterschap en verzoening</i></b>                                                                                         | <b>97</b> |
| 7.          | Koning, priester en profeet in een tijd van klimaatverandering.<br>Het <i>munus triplex</i> in verband met de ecologische problematiek<br><i>Gijsbert van den Brink</i> | 99        |
| 8.          | ‘Zonder een visioen verwildert het volk’. Een stiltekapel in<br>het boerenland: voeding voor lijf, geest en ziel<br><i>Jan Huijgen en Evelien van Duffelen</i>          | 115       |

|            |                                                                                                                         |            |
|------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 9.         | Ecologische bekering: ons radicaal ontfermen over de dingen die beneden zijn<br><i>Rozemarijn van 't Einde</i>          | 122        |
| 10.        | De communicatie van 'verzoening door voldoening' in de huidige cultuur<br><i>William den Boer en Kees van Kralingen</i> | 129        |
| <b>IV.</b> | <b><i>Oude woorden en nieuwe tijden:<br/>over geloofstaal, sprakeloosheid en de betekenis van<br/>het evangelie</i></b> | <b>145</b> |
| 11.        | Kan ik nog geloven in de Heiland? Jezus als Gods thuis op aarde<br><i>Jan Martijn Abrahamse</i>                         | 147        |
| 12.        | Epifanische sensitiviteit. Empirisch-theologische schets van een podcastserie<br><i>Kees van Ekris</i>                  | 163        |
| 13.        | Op zoek naar een contextueel evangelie voor Amsterdam<br><i>Gert-Jan Roest</i>                                          | 171        |
| 14.        | De Bijbel als hoopvol narratief<br><i>Hanneke de Pater-Bakker</i>                                                       | 179        |
| <b>V.</b>  | <b><i>Aanvaarding en vernieuwing:<br/>over de bevestigende en de uitdagende kant van geloven</i></b>                    | <b>193</b> |
| 15.        | 'Angel voices ever singing'. Re-enchantment en Choral Evensong<br><i>Hanna Rijken</i>                                   | 195        |
| 16.        | De kerk als ambachtsschool. Over bevestiging en uitdaging in het christelijk geloof<br><i>Sake Stoppels</i>             | 203        |
| 17.        | Jongeren en het evangelie – welk evangelie?<br><i>Sabine van der Heijden</i>                                            | 217        |
| 18.        | God ter sprake brengen. Proeve van een realistische godsdienstpedagogiek<br><i>Jan Marten Praamsma</i>                  | 224        |

|                                                                                                                                |            |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>VI. Kerk en wereld:</b>                                                                                                     | <b>239</b> |
| <b>over deel zijn van de kerk én de samenleving</b>                                                                            |            |
| 19. Opener dan ooit. Ecclesiologische kanttekeningen<br><i>Tim Vreugdenhil</i>                                                 | 241        |
| 20. Missio Dei tussen wereld en kerk<br><i>Jan van Helden</i>                                                                  | 247        |
| 21. Gods nieuwe wereld licht op. Integrale missionaire<br>presentie in de Groningse Korrewegwijk<br><i>Benno van den Toren</i> | 261        |
| <b>VII. Epiloog</b>                                                                                                            | <b>269</b> |
| 22. Missiologisch postscript. Praktijken als geleefde gebeden<br><i>Stefan Paas</i>                                            | 271        |
| <b>Namenregister</b>                                                                                                           | <b>287</b> |
| <b>Personalia auteurs</b>                                                                                                      | <b>293</b> |



## 1. Zoeken naar de dingen die boven zijn

*‘Als u nu met Christus tot leven bent gewekt, streef dan naar wat boven is,  
waar Christus zit aan de rechterhand van God.  
Richt u op wat boven is, niet op wat op aarde is.’  
Kolossenzen 3:1-2 (NBV ‘21)*

---

*Jan Martijn Abrahamse, Jan Marten Praamsma, Sake Stoppels*

Het lectoraat ‘Zingeving in nieuwe geloofsgemeenschappen’ aan de Christelijke Hogeschool Ede (CHE) is in 2018 begonnen met een onderzoek naar zogenaamde pioniersplekken. Deze vaak experimentele plekken zijn proefpolders voor kerkelijke presentie in de samenleving en daarom bij uitstek plekken waar christenen tot nieuw inzicht en verstaan komen. Pioniers zoeken verbinding met (groepen) mensen voor wie de ‘gewone’ kerk niet of niet meer in beeld is. In zekere zin moeten ze het missionaire wiel in onze tijd opnieuw uitvinden: langs welke wegen wordt het evangelie van Jezus Christus verstaanbaar en relevant voor mensen van onze tijd die niet of nauwelijks een verbinding hebben met de christelijke traditie? Daarmee vormen ze een goede seismograaf voor tendensen in onze samenleving die ook aan meer traditionele kerkvormen niet voorbijgaan.

De focus van het onderzoek ligt daarbij niet op het ‘wat’ of het ‘hoe’ maar op het ‘waarom’ van deze missionaire pioniersplekken. Daarmee kreeg ons onderzoek van lieverlee een meer specifieke focus op heil (salvation): wat is het heil dat christenen willen verkondigen en delen? Met de vraag naar wat heil is, kwam ook de vraag op naar hoe dit in de breedte van de westerse cultuur gestalte krijgt. Mensen in het (post)seculiere Westen zoeken op talloze plekken en manieren naar welzijn, geluk, verlossing, etc. Meer en meer groeide bij ons het besef dat dit onderzoek

naar ‘het waarom van het heil’ ook uiterst relevant is voor de bredere kerk. De theologische vragen van pioniersplekken worden namelijk ook elders in de kerk gesteld: wat is heil voor de (post)seculiere mens van nu? Welke kleur krijgt het evangelie voor een pluralistische maatschappij als de onze? Hoe geef ik woorden aan de betekenis van Jezus en welke praktijken horen daarbij? Vanuit deze vraag gingen we ook een samenwerking aan met *The Centre for Church and Mission in the West* (CCMW) van de Theologische Universiteit Utrecht, onder leiding van Stefan Paas en Hans Schaeffer. Zij waren namelijk met precies dezelfde vragen bezig. Beiden hebben ook aan deze bundel bijgedragen. Hieronder geven we een korte samenvatting van wat we hebben gevonden in ons onderzoek,<sup>1</sup> daarna introduceren we de hoofddelen van deze bundel.

### **Wat we hebben gevonden in ons onderzoek**

Het voert uiteraard te ver op deze plaats in extenso het door ons verrichte onderzoek te presenteren. We beperken ons tot twee belangrijke lijnen in de uitkomsten die ook in deze bundel weer zijn opgepakt. De eerste lijn is die van een diffusere beleving van wat ‘heil’ is. Vroegere dogmatische zekerheden dienaangaande zijn goeddeels verdwenen. Uitspraken op dit terrein zijn vaak minder stellig geworden. Een tweede lijn is die van de concentratie op het hier en nu. De gevolgen van secularisatie, specifiek de immanente beleving van de werkelijkheid, blijken de kerk bepaald niet voorbij te gaan. Hieronder werken we beide lijnen wat meer uit.

*Soteriologisch agnosticisme.* Zowel pioniers als voorgangers in bestaande gemeenten geven aan voorzichtiger en terughoudender te zijn geworden in hun theologische uitspraken.<sup>2</sup> ‘Onzeker weten’ is in dit

1 Een overzicht van de publicaties in het kader van ons lectoraat is te vinden op <https://www.che.nl/lectoraten/zingeving-geloofsgemeenschappen> (21-8-2023).

2 Sake Stoppels, *De missionary mindset van voorgangers binnen de Protestantse Kerk*, onderzoeksverslag Protestantse Kerk, Utrecht 2021. Zie (pdf) *De missionary mindset van voorgangers binnen de Protestantse Kerk* (researchgate.net) (6-9-2023) en Sake Stoppels, *De missionary mindset van pioniers binnen de Protestantse Kerk*, onderzoeksverslag Protestantse Kerk, Utrecht 2021. Zie [https://www.researchgate.net/publication/356635246\\_De\\_missionaire\\_mindset\\_van\\_pioniers\\_binnen\\_de\\_Protestantse\\_Kerk](https://www.researchgate.net/publication/356635246_De_missionaire_mindset_van_pioniers_binnen_de_Protestantse_Kerk) (6-9-2023)

verband de treffende titel van een boek waarmee drie pioniers deze terughoudendheid uitdrukken.<sup>3</sup> Vroegere theologische uitroeptekens zijn in de loop der jaren meer dan eens verbogen tot vraagtekens. De Britse onderzoeker Philip Wall vat dat kernachtig samen in de term ‘soteriologisch agnosticisme’.<sup>4</sup> In het bijzonder geldt dat het orthodox-protestantse denken over verzoening met begrippen als vergelding, plaatsvervanging en genoegdoening. Het lijkt erop dat deze taal geen aansluiting meer vindt bij de belevingswereld van moderne mensen. Ook binnen de kerk lijkt deze taal emotioneel niet langer ‘leefbaar’ te zijn.<sup>5</sup> Velen kunnen bijvoorbeeld de Anselmianse verzoeningstheologie in samenhang met zijn feodale motieven misschien nog wel ‘begrijpen’, maar niet langer ‘leven’. Net zoals we een geocentrisch wereldbeeld na Galilei en Copernicus nog wel kunnen begrijpen, maar niet meer daadwerkelijk als een levensoptie (Taylor) kunnen zien. Een christelijke soteriologie waarin individuele schuld ten opzichte van God het voornaamste motief is, is niet langer toereikend voor een samenleving waar het dominante wereldbeeld God niet langer als vanzelfsprekend tegenover herkent. Dat wil niet zeggen dat de ervaringen die de klassieke taal en beelden willen adresseren nu afwezig zijn.<sup>6</sup> De laatmoderne mensen worstelt nog steeds met schuld en schaamte, zowel individueel als collectief. Velen gaan gebukt onder het gevoel te falen of niet mee te kunnen komen. Er is angst niet te voldoen aan idealen en het zoeken van erkenning is vaak eindeloos, zo blijkt.<sup>7</sup> Tegelijk worden we dag in dag uit geconfron-

3 Rikko Voorberg, Gerko Tempelman en Bram Kalkman, *Onzeker weten. Een inleiding in de radicale theologie*, Utrecht 2022.

4 Philip Roger Wall, *Salvation and the School of Christ. A theological-ethnographic exploration of the relationship between soteriology and missiology and pedagogy in fresh expressions of church*, London 2014, 19.

5 Zie Stefan Paas, ‘Soteriology in Evangelical Practice. A View from the Street’, in: *Exchange* 51(2022) 4, 323-342.

6 Zie Simeon Zahl, *The Holy Spirit and Christian Experience*, Oxford 2020, 153-163; vgl. Wilfred M. McClay, ‘The Strange Persistence of Guilt’, in: *The Hedgehog Review* 19 (2017) 1.

7 Gert-Jan Roest, *The Gospel in the Western Context. A Missiological Reading of Christology in Dialogue with Hendrikus Berkhof and Colin Gunton* (Studies in Reformed Theology, vol. 37; Leiden/Boston 2018). Vergelijk op dit punt ook de bijdragen van een aantal psychiaters en psychologen in Nederland en België, o.a. Dirk De Wachter.

teerd met bijvoorbeeld de schuld van de Nederlandse slavernijhandel, het politionele geweld van Nederland in Indonesië, onze ecologische voetafdruk of het institutioneel racisme.

Er lijkt sprake van een paradigmawisseling die vraagt om een nieuwe doordenking van de taal die we gebruiken om Gods handelen in Christus van betekenis te voorzien. Een voorbeeld daarvan is de veranderende betekenisgeving aan de kruisdood van Christus zoals we die aantreffen in verschillende pioniersplekken.<sup>8</sup> Goede Vrijdag en Pasen krijgen daar vooral betekenis langs de lijnen van openbaring en herschepping: God die zich in Jezus zich laten laat kennen als iemand die weet wat het is om te lijden en ons laat delen in zijn nieuwe werkelijkheid.

*Hier en nu.* Als twee decennia ‘pionieren’ ons iets geleerd heeft, dan is het wel dat de praktijk van het christelijk leven in het hier en nu weer de volle nadruk gekregen heeft. Nieuwe gemeenschappen hebben het voortouw genomen in een wijze van geloven waarin heil gestalte krijgt in concrete praktijken waarin vooral de horizontale dimensie van het heil zichtbaar wordt: het betrekken van mensen in gemeenschappen, ook als zij niet of niet meer geloven (*belonging without believing*), het samen maaltijd houden, naar elkaar omzien in lief en leed, voorzien in concrete lichamelijke noden (voedsel, kleding, onderdak), het begeleiden van mensen met allerlei maatschappelijke achterstanden. We zien ook de hervinding van het heil in allerlei culturele uitingen, in kunst, film en muziek. Als dit immers Gods wereld is, als ons concrete bestaan ertoe doet, dan is het heil niet wereldvreemd maar heeft het betrekking op het leven hier op aarde in alle facetten, zo lijkt de gedachte. Christelijk heil heeft, met andere woorden, relevantie voor het leven hier op aarde, het brengt het ‘goede leven’ voort.

Individuele gelovigen en geloofsgemeenschappen bewegen zo mee in het maatschappelijke proces van ‘immanentisering’ (Charles Taylor). Christelijk heil is in onze tijd vooral een participatieve werkelijkheid. Ze vraagt om mensen die Gods toewending in Christus handen en voeten ge-

8 Jan Martijn Abrahamse, ‘Goede Vrijdag en Pasen op afstand. Een praktisch-soteriologische analyse’, in: *Kerk & Theologie* 71 (2021), 3, 214-227. Zie ook de biografisch getinte bijdragen van twee pioniers in lectorale themanummers over ‘heil’: Gert-Jan Roest in *Inspire* 2020-2 en Maarten Vogelaar in *Kerk & Theologie* 2021-3.

ven, die omzien naar de zwakken, de bedroefden en beproefden. In die zin lijkt de incarnatie de meest bepalende overtuiging te zijn geworden van waaruit het heil wordt verstaan. Christenen zoeken in het spoor van Jezus steeds meer naar wegen om te ‘incarneren’ in onze maatschappelijke werkelijkheid. Horizontale relaties van mens tot medemens, tot medeschep-selen en de natuur krijgen het volle gewicht.

### **Een dubbel gevoel: zorgen over transcendentieverlies**

God kan ons zo nabij worden, dat Hij ons niet meer te boven gaat. En als God ons niet langer te boven gaat, dan lijkt heil ook zijn hoopvolle betekenis te verliezen: ‘Als wij alleen voor dit leven op Christus hopen, zijn wij de beklagenswaardigste mensen die er zijn’ (1 Kor. 15:19). Christelijk heil valt uiteindelijk niet samen met wereldverbetering. Er is voor de kerk een onopgeefbare transcendentie in het spreken over heil. Zonder deze transcendentie verliest het zijn glans. Deze spanning tussen noodzakelijke en ook vruchtbare ‘secularisatie van het heil’ enerzijds en onopgeefbare ‘transcendentie van het heil’ anderzijds is het thema dat centraal staat in deze bundel. Het raakt aan de vraag of de christelijke traditie in onze samenleving iets in te brengen heeft dat vanuit andere levensovertuigingen niet wordt ingebracht.<sup>9</sup> Gaat ze mee in de flow van de samenleving of behoudt ze een specifiek eigen(zinnige) en tegendraadse insteek? Het gaat hier niet om een abstract theologische exercitie, maar om een vraag die van wezenlijk belang is voor de vormgeving van missionaire praktijken en voor de toekomst van de kerk.

De ‘secularisering van het heil’, deze sterke oriëntatie op het hier en nu, betekent echter niet automatisch transcendentieverlies of de onmogelijkheid van transcendentie, maar het brengt dat risico wel met zich mee. Secularisering, oftewel de wending naar het ‘hier en nu’ (Lt. *saeculum*), beschrijft in algemene zin een wereldbeeld en werkelijkheidsbeleving waarin alleen de direct kenbare wereld tot de realiteit hoort. Hier horen termen als ‘onttovering’ (Weber), ‘marginalisering van religie’ (Berger) en ‘immanentisering’ (Taylor) bij. Heil, met andere woorden,

<sup>9</sup> De vraag is ontleend aan Stefan Paas: ‘What is it that our neighbours can only find in the Christian community and nowhere else?’, Stefan Paas, ‘Challenges and Opportunities in Doing Evangelism’, in: Gerrit Noort et al., *Sharing Good News. Handbook on Evangelism in Europe*, Geneva 2017, 41.

moet voor hedendaagse christenen vooral in deze werkelijkheid vorm krijgen.

Maar volgens Hendrikus Berkhof moeten we secularisering ook met een ‘dubbel gevoel’ lezen. Hij schreef 65 jaar geleden in zijn boek *Christus en de zin van de geschiedenis* (1958) over secularisatie als een ‘christelijk-antichristelijk verschijnsel’.<sup>10</sup> Hiermee bedoelde hij enerzijds dat christelijk geloven een gezonde seculariserende werking heeft (het onttovert bijvoorbeeld de wereld als zijnde ‘schepping’) en anderzijds dat secularisatie en christelijk geloven ook met elkaar op gespannen voet kunnen komen te staan wanneer God geheel verdwijnt achter de horizon van het bestaan. De bewolking van het secularisme kan laag hangen in onze cultuur. Er is dan zodanige opklaring nodig dat het vanzelfspreken-de frame van de existentiële eenzaamheid doorbroken wordt. In diezelfde dubbele zin waarop Berkhof sprak over secularisatie moeten ook wij, zo menen we, kijken naar de secularisering van christelijk heil in onze tijd en ons deel van de wereld. We werken dat nog wat uit.

Waar de kerk het heil vooral in het gewone leven wil vinden, kan zij het perspectief op ‘het leven dat met Christus verborgen is in God’ (Kol. 3:3) verliezen. De belangrijke vraag daarbij is of christelijk spreken over heil op die manier niet aan eigenheid verliest. Om met Paulus te spreken, kunnen we in ons missionaire werk nog zeggen dat ‘onze inspanningen in de Heer nooit tevergeefs zijn’ (1 Kor. 15:58)? Wanneer ons aardse heil zijn hemelse dimensie verliest, verliest de christelijke praktijk ook het zingende narratief waarmee deze praktijk ‘christelijk’ genoemd kan worden en, met een klassiek begrip, eeuwigheidswaarde heeft. De centrale notie van het ‘goede leven’ veronderstelt immers dat het de moeite waard is om bijvoorbeeld in een achterstandswijk te gaan wonen, huis en tafel te delen, aandacht en liefde te geven aan mensen, ook al vloeien er geen bekeringen uit voort en blijven allerlei problemen onopgelost.<sup>11</sup>

Hetzelfde ‘dubbele gevoel’ kenmerkt ook het pioniersbestaan. Het kan niet met de kerk, maar het kan ook niet zonder. In die zin is het

10 Hendrikus Berkhof, *Christus en de zin van de geschiedenis*, Nijkerk 1958, 84-91.

11 Cf. Marcel Sarot, *Het goede leven. Idealen in confrontatie met de tragiek van het bestaan*, Zoetermeer 1997, 20. Zie ook het slothoofdstuk van Stefan Paas in deze bundel.

ook niet verbazingwekkend dat veel pioniers een kerkelijke achtergrond hebben, waarvan er niet weinig uit bevindelijk gereformeerde kringen komen. Goedbeschouwd is de ecclesiologische zoektocht van het pionieren nodig geweest om de ruimte buiten de gevestigde structuren en de klassieke taal op te zoeken en zo de christelijke traditie opnieuw te doen aarden in een nieuwe eeuw.<sup>12</sup> Van die kleurrijke zoektocht proberen we verslag te doen in deze bundel.

### **Het doel en de inhoud van deze bundel**

Natuurlijk, Gods heilzame betrokkenheid bij deze wereld stukt niet daar waar wij sprakeloos worden of opgaan in het hier en nu. Maar hoe werkt Hij in onze gesecculariseerde cultuur? En, hoe kunnen we dat gelovig verstaan en beter begrijpen zodat we ook onze missionaire praxis daarop kunnen afstemmen? Onze zoektocht naar de betekenisgeving rond heil in de huidige missionaire praktijk wil zo collega's, professionals en belangstellenden helpen om helder te krijgen wat er veranderd is, maar ook om door het zoeken van nieuwe taal en praktijken de rijke christelijke traditie te actualiseren voor de praktijk van vandaag. Met de titel van dit boek en dit inleidende hoofdstuk geven we de spanning aan die we zijn tegengekomen, zowel in verschillende praktijken alsook bij onszelf. Een verlangen naar heil dat ons boven dit leven uittilt en ons tegelijk op de grond houdt. Een perspectief op redding en verlossing dat groter is dan dit leven én richting geeft voor het leven in deze gebroken werkelijkheid. Geïnspireerd door de tekst in Kolossenzen 3:1-2 waarin die spanning tussen boven en beneden ook zo voelbaar is, streven we in deze bundel naar een heilsperspectief waarin 'zielenheil' en welzijn, hemel en aarde, oude woorden en nieuwe tijden, aanvaarding en vernieuwing, en kerk en wereld bij elkaar worden gehouden.

We hebben deze spanningsvelden in de thematische indeling van deze bundel laten terugkomen. We lopen de vijf hoofddelen kort langs en introduceren daarbij de verschillende hoofdstukken die we in elk van die delen hebben ondergebracht. Het mag duidelijk zijn dat het bij de indeling in vijf delen niet gaat om een waterdichte onderverdeling. De grenzen zijn poreus en onderwerpen overlappen regelmatig. Ook lopen

<sup>12</sup> Het is overigens opvallend hoeveel pioniersplekken inmiddels zijn gestopt. Ook in deze wereld is het een kwestie van *trial and error*.

meer beschouwende stukken en praktijkverhalen door elkaar. De onderverdeling dient vooral om van de breedte en veelkleurigheid van het heil zoals dat in deze bundel voor het voetlicht wordt gebracht te helpen verstaan. De hoofdlijnen werken we hieronder kort uit.

**Deel 1. Welzijn en zielenheil. Over geluk, hoop en de menselijke ziel**

‘Heil’ en ‘geluk’ zijn geen synoniemen, maar raken elkaar wel. De vraag is echter hoe. En wat is human flourishing – een term die ook in theologische kringen veel opduikt – eigenlijk? En moeten we het in onze tijd nog over de menselijke ziel hebben? In dit eerste deel gaat het over dit soort vragen. Psycholoog Petronelle Baarda trapt af met haar hoofdstuk over de relatie tussen de positieve psychologie en de theologie. Hoe zien zij die beide: geluk en floreren? Ze kraakt een paar harde noten rond de mensbeschouwing binnen deze psychologische school, maar ziet zeker ook de waarde ervan, juist ook voor de theologie. In een volgend hoofdstuk uit Jan Hoek zijn zorg over een aantal ontwikkelingen die het lectoraatsonderzoek heeft blootgelegd. Hij zoekt naar eerherstel voor de ziel, mede vanuit het besef van de eeuwigheid. Bekering is geen verouderd concept binnen het christelijk geloof, maar juist onmisbaar. A.A. van Ruler is daarbij voor hem een theoloog naar wie we nog steeds moeten willen luisteren. Het volgende hoofdstuk is geschreven in dialoogvorm. Benno van den Toren en Bosco Bangura proberen elkaar te verstaan over culturele en theologische grenzen heen. Wat kunnen we binnen onze seculiere context leren van Afrikaanse pinkstergelovigen? Kunnen zij ons helpen onder de doem van de immanentie uit te komen? Het gesprek is voor hen beiden verhelderend en leerzaam. Daarmee is het indirect een uitnodiging dit interculturele gesprek binnen de kerken veel breder aan te gaan. Hans Schaeffer begint het volgende hoofdstuk met een simpele vraag: ‘Is het heil vooral iets voor later, of kunnen we er vandaag al iets mee?’ Het antwoord is minder simpel, maar helder is dat hij de twee niet tegen elkaar uit wenst te spelen. De eschatologie kan ons helpen richting te vinden in dit leven. Daarvoor zijn de theologische concepten ‘belofte’ en ‘verbond’ van belang. Die gaan een stuk dieper dan ‘geluk’, want ze zijn er ook in de gebrokenheid van het leven van alledag. Over die gebrokenheid gaat het ook in het volgende hoofdstuk. Koos Tamminga schrijft over Hart van Vathorst, een boeiende en leerzame experimenteerplek waar de werelden van zorg en kerk bij elkaar

komen. Hij zet daarbij Simone centraal, een vrouw met een verstandelijke beperking en met bovendien psychische problemen. De hemel is op haar nieuwe woonplek dichtbij, zoals ook de hel dat vroeger was. Immanentie en transcendentie horen voor haar bij elkaar. Daarin heeft ze ons veel te leren.

## **Deel 2. Hemel en aarde. Over ecologie, rentmeesterschap en verzoening**

Daar waar zelfredzaamheid hoog in het vaandel staat van onze samenleving en we ons prima lijken te kunnen redden, krijgt het klassieke woord ‘redding’ opeens een nieuwe urgentie: wie of wat gaat ons redden van een ecologische ondergang? In vier hoofdstukken wordt de verbinding tussen hemel en aarde uitgewerkt. Gijsbert van den Brink opent de rij met de verkenning van de betekenis van het zogenaamd *munus triplex* oftewel het drievoudig ambt van Christus: als de profeet die de pijnlijke waarheid over ons leven onthult, als priester die met zijn liefde-offer onze gebroken verhoudingen herstelt, en als koning die ons beschermt en rechtvaardig regeert. Christenen kunnen die houding gaandeweg leren weerspiegelen en vormgeven in hun leven, ook concreet in hun opstelling in de klimaatcrisis. Boer én filosoof Jan Huijgen zoekt vervolgens de verbinding tussen hemel en aarde zowel in het denken als in het doen. Hij bouwde een kapel op zijn erf. Waarom hij dat deed, vertelt hij in het interview dat Evelien van Duffelen met hem had. Het samenhouden van hoop, humor en handelingsperspectief is voor Huijgen cruciaal. In termen van het drievoudig ambt zouden we de derde bijdrage in dit deel, die van Rozemarijn van ’t Einde, klimaatactivist, vooral profetisch kunnen noemen. Ze kapittelt de kerk die de hemeltergende ecologische vernietiging van de aarde werkeloos gadeslaat. De kerk zal in haar ogen veel meer de zaken moeten zoeken die beneden zijn. Het vierde en laatste hoofdstuk in dit deel is van de hand van William den Boer en Kees van Kralingen. Waar we in de kerk vaak minder gemakkelijk spreken over ‘schuld’, zet de klimaatontwrichting het begrip weer volop in de schijnwerpers. Echter deze schuld is in de ogen van genoemde auteurs ondraaglijk als ‘verzoening door voldoening’ uit beeld is geraakt. Ons onderzoek liet zien dat dat het geval is. Aan het einde van hun hoofdstuk spitsen ze hun brede zoektocht naar eerherstel voor ‘voldoening’ toe op onze ecologische crisis. Tot slot merken

we hier op dat ook hoofdstuk 16 van Stoppels in deel 4 een ecologische toespitsing kent.

### **Deel 3. Oude woorden en nieuwe tijden. Over geloofstaal, sprake-loosheid en de betekenis van het evangelie**

In het derde deel gaat het om de vraag hoe het taalveld van het evangelie landt in een individualistische en immanente cultuur: hoe kan de rijke woordenschat van bijbel en theologie zinvol zijn voor mensen vandaag?<sup>13</sup> Jan Martijn Abrahamse probeert zich voor te stellen hoe de taal van Jezus als ‘Heiland’ betekenisvol zou kunnen zijn tegen de achtergrond van de ontwortelende effecten van onze geïndividualiseerde prestatiesamenleving. Veel mensen lopen daarin vast. Abrahamse wijst op de incarnatie, dáár waar transcendentie en immanentie met elkaar verzoend worden, als de gestalte waarin God deze aarde tot heelheid brengt. In de ontmoeting met Jezus vindt ons zoekende zelf een thuis bij God en leren we deze wereld te bewonen als Gods thuis. Een andere beweging wordt gemaakt door Kees van Ekris die zijn ervaring beschrijft met de podcastgesprekken ‘Dit dus’. Hierin probeerde hij bijbelse taal aan te reiken aan tijdgenoten om de diepere lagen van hun bestaan te benoemen, begrippen die hen ook tot vernieuwd zelfinzicht kunnen brengen. Is het mogelijk, zo bevraagt hij ons, dat juist die klassieke taal andere registers bij mensen kan opentrekken? Als dat gebeurt, is dat voor Van Ekris ‘een epifanisch moment’: een doorbraak van het transcendente in het leven van deze mens. Vervolgens stelt Gert-Jan Roest in zijn hoofdstuk de vraag op welke manier de taal van het evangelie seculiere Amsterdammers kan raken en verrijken. Zelf was hij jarenlang pionier in Amsterdam. Hij zoekt samen met voorgangers uit de hoofdstad naar een contextueel evangelie. Midden in deze zoektocht deelt hij zijn belangrijkste leerervaringen en laat hij zien hoe het oude evangelie nog steeds zeggingskracht heeft. Hanneke de Pater-Bakker sluit deel

---

13 De observatie van Stefan Paas in hoofdstuk 22 dat in dit boek nergens de hel apart wordt gethematiseerd (p.xx), wordt door de redactie herkend als een gemis. In de oorspronkelijke opzet was voor deel 3 een bijdrage van Arnold Huijgen voorzien waarin hij de mogelijkheden zou verkennen om vandaag de hel ter sprake te brengen. Helaas is zijn bijdrage komen te vervallen, maar deze kan veel uitvoeriger worden gelezen in zijn nieuwe boek *Waarom de wereld een hel nodig heeft*, Utrecht 2023.

3 af met een verkenning van de betekenisgevende rol van de Bijbel in een geseculariseerde cultuur als de onze. Kan dit aloude boek nog wat in beweging zetten? Heeft bijbellezen nog zin voor moderne mensen? Zij geeft, via een inkijkje in de missionaire praktijk van het bijbellezen met ‘nieuwe’ lezers, inzicht in de mogelijkheden en moeilijkheden van oude teksten. Hoe langer er geluisterd wordt naar wat de Bijbel te zeggen heeft, hoe meer het een alternatief voor kan houden en in staat is hoop te bieden voor onze tijd, stelt ze.

#### **Deel 4. Aanvaarding en vernieuwing. Over de bevestigende en uitdagende kant van geloven**

Sociologen werken graag met het duo comfort-challenge om het dubbele gezicht van religie te laten zien.<sup>14</sup> Religie bevestigt mensen in wie ze zijn én daagt ze uit te veranderen. De balans tussen de twee is telkens weer anders, maar we zien in dit vierde deel dat de bevestigende en troostende kant van religie vaak aantrekkelijker is dan de uitdagende kant, ook in het pionierswerk. Zo schrijft Hanna Rijken over de evensongs die ook in Nederland populair zijn geworden. De schoonheid van de muziek, van de gewaden en van het kerkgebouw zijn een oase in een vaak druk bestaan. Er is een hunkering naar ‘beauty and holiness’, schrijft ze. Ook Sake Stoppels ziet juist in deze tijd goede en begrijpelijke gronden voor het zoeken van bevestiging in het christelijk geloof, maar vraagt in zijn bijdrage vooral aandacht voor het uitdagende, het tegendraadse van geloven. Zijn pleidooi hiervoor mondt uit in twee leefregels die hij in de kerkelijke gemeente zou willen neerleggen. In dezelfde lijn constateert Sabine van der Heijden zowel vanuit haar onderzoek naar jongerenwerkers als haar brede kennis van de wereld van kerk & jongeren dat er het gevaar is dat jonge mensen slechts een half evangelie horen. Met zowel een té streng als een té lief beeld van God help je ze volgens haar niet echt richting een volwassen geloofsleven. Het laatste hoofdstuk in dit deel is van de hand van Jan Marten Praamsma. Hij constateert dat het ook in het godsdienstonderwijs niet gaat om het overdragen van een vanzelfsprekend of ‘comfortabel’ geloof, maar om de constante zoektocht naar wat groter is dan de docent,

14 Y. Glock, B.B. Ringer & E.R. Babbie, *To comfort and to challenge. A dilemma of the contemporary church*. Berkely 1967.

groter dan de leerling, groter dan de religie die aan de orde is, naar dat wat ons bestaan draagt en ons te boven gaat. Kortom: een zoektocht naar transcendentie.

### **Deel 5. Kerk en wereld. Over deel zijn van de kerk én de samenleving**

Het hoofdstuk van Gert-Jan Roest in deel 3 bracht ons al in Amsterdam. In dit deel komen we er nog twee keer. Misschien is dat ook niet helemaal toevallig. De hoofdstad van ons land is bij uitstek een laboratorium voor kerkvernieuwing. Hoe vindt de kerk haar plek in deze uiterst dynamische samenleving? Pionier Tim Vreugdenhil zoekt er al jaren zijn weg en is uitgekomen bij een vorm van concentrisch denken. Op minstens drie manieren kan de kerk dienstbaar zijn aan haar pluriforme omgeving. Jan van Helden, gemeentepredikant van de Amsterdamse Weteringkerk, zoekt een weg tussen aan de ene kant de kerk als spirituele monopolist en aan de andere kant de Geest die is losgezongen van Jezus Christus en de kerk. Vanuit het missio Dei-denken denkt hij na over de vraag hoe breed het werk van de Geest is. We eindigen dit vijfde deel in de Groningse Korrewegwijk, waar een pioniersplek uitgroeide tot een echte geloofsge-meenschap. Benno van den Toren doet vanuit zijn eigen jarenlange betrokkenheid verslag van de zoektocht in deze aandachtswijk die tal van lessen heeft opgeleverd. Bijvoorbeeld dat je geloven ook leert door (mee) te doen en dat we niet al te huiverig hoeven zijn voor geloofstaal.

### **Epiloog**

Stefan Paas sluit in een epiloog de bundel af en doet dat op prikkelende wijze. Hij kiest voor een primair immanent spoor. De christelijke traditie zal duidelijk moeten kunnen maken wat je hier en nu opschiet met het christendom. Dat zal ze moeten doen, mede vanuit de erkenning van al het onheil dat ze in de loop der eeuwen heeft aangericht. In zijn eigen woorden: ‘Zelfonderzoek en bekering door westerse christenen zou daarom weleens het beste missionaire geschenk kunnen zijn dat de kerk onze samenleving te bieden heeft.’ Hij kiest in het spoor van Newbigin voor ‘praktijken van vrede’ als geleefde gebeden om het koninkrijk. Dergelijke praktijken zijn intrinsiek goed, ook als ze ogenschijnlijk niet zo veel ‘opleveren’.

**Tot slot**

De Kolossenzen-tekst waaraan we de titel van het boek en dit hoofdstuk ontleenden, lijkt haaks te staan op wat we vonden in ons onderzoek: zoek vooral de aardse zaken, de dingen die hier beneden spelen. Heil en onheil gaan over het hier en nu. De Kolossenzen-tekst wil de gemeente van Kolosse echter niet wereldvreemd maken, maar haar op een nieuwe manier in die wereld laten leven. Zo bezien is er geen spanning met de ‘aardse’ focus in ons onderzoek. Tegelijk blijft de uitdaging om ook nu ‘boven’ en ‘beneden’ zo op elkaar te betrekken dat er ‘beneden’ iets oplicht van een andere werkelijkheid die dieper en fundamenteler is dan wat voor ogen is. In het hoofdstuk van Jan Huijgen en Evelien van Duffelen staat het treffende gedicht over de brandende braamstruik (Exodus 3) van Elizabeth Barrett Browning (p. xx). Alleen zij die diep kunnen zien, nemen de schoenen van de voeten, de anderen zoeken naar braamen. We hopen dat dit boek helpt om midden in het leven diep te zien. Die hoop is gegrond in ons vertrouwen dat er ook echt iets te zien is. De onthulde godsnaam in Exodus 3 – ‘Ik zal er zijn’ – staat daarvoor garant, tot op de dag van vandaag.